

«Λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν»:

Αποδομώντας τον λεκτικό εκφοβισμό

Words that smile, words that hurt: Deconstructing verbal bullying

Μαρία Καμηλάκη

Βιβλιοθήκη της Βουλής

Περίληψη

Οι λέξεις που επιλέγουμε για να προσδιορίσουμε τον Άλλο, τον διαφορετικό, αποκαλύπτουν τη στάση μας απέναντί του, την αποδοχή ή την απόρριψη της ετερότητάς του. Με αυτό το σκεπτικό, στην παρούσα ανακοίνωση παρουσιάζεται συνοπτικά η διάρθρωση και το εκπαιδευτικό περιεχόμενο του βιωματικού εργαστηρίου «Λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν», μιας προληπτικής παρέμβασης μεταγλωσσικής ευαισθητοποίησης για τον γλωσσικό προσδιορισμό της διαφορετικότητας, που υλοποιείται στη Βιβλιοθήκη της Βουλής.

Abstract

The words that we choose to refer to the Other, the different one, reveal our attitude, manifesting acceptance or rejection towards his/her otherness. In this light, this paper outlines the structure and educational content of the experiential workshop “Words that smile, words that hurt”, a preventive intervention of raising metalinguistic awareness on linguistic othering, hosted by the Library of the Hellenic Parliament.

1. Εισαγωγή

Η γλώσσα ως σύστημα κοινωνικοπολιτισμικής αλληλεπίδρασης μπορεί, ανάλογα με την προθετικότητα του πομπού, να χρησιμοποιηθεί τόσο για την προσέγγιση του Άλλου και την επικοινωνία, όσο και για τον στιγματισμό και τη συμβολική του εξόντωση. Αυτή η διαπίστωση βρίσκεται στον πυρήνα του βιωματικού εργαστηρίου «Λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν» με θέμα τον λεκτικό εκφοβισμό (verbal bullying) στο περιβάλλον του σχολείου.

Το Εργαστήριο αποτελεί προληπτική παρέμβαση μεταγλωσσικής ευαισθητοποίησης της σχολικής κοινότητας (μαθητών/μαθητριών, εκπαιδευτικών,

γονέων) σε θέματα λεκτικής βίας και γλωσσικού προσδιορισμού της διαφορετικότητας (σωματικής, σεξουαλικής, εθνοτικής, φυλετικής κ.ά.) και εντάσσεται στον ευρύτερο κύκλο δράσεων εξωστρέφειας της Βιβλιοθήκης της Βουλής, η οποία συστηματικά φροντίζει να εγκαθιδρύει ισχυρούς συνεκτικούς δεσμούς με εστιασμένα ακροατήρια, όπως είναι το μαθητικό-εκπαιδευτικό. Οι «λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν», σε concept, σχεδιασμό περιεχομένου και επιστημονική επιμέλεια της γράφουσας, ξεκίνησαν τον Νοέμβριο του 2017 ως εκπαιδευτικό πρόγραμμα στο Τμήμα Μπενακείου Βιβλιοθήκης & Συλλογών Πολιτικών Προσωπικοτήτων. Κατά τα δύο πρώτα σχολικά έτη λειτουργίας τους στο κτήριο της οδού Λένορμαν 218 (πρώην Δημόσιο Καπνεργοστάσιο) τις επισκέφθηκαν πάνω από 2.000 μαθητές και μαθήτριες σχολείων (Α/θμιας και, κυρίως, Β/θμιας Εκπαίδευσης) της Αθήνας και της περιφέρειας, ενώ αποτέλεσαν και την αφετηρία για την πραγματοποίηση μιας σειράς παράλληλων επιμορφωτικών δράσεων (π.χ. συναντήσεις με εκπαιδευτικούς-υπεύθυνους προγραμμάτων Αγωγής Υγείας ή/και Σχολικής Διαμεσολάβησης, συμμετοχή στο πρόγραμμα «Ο πολιτισμός στις γειτονιές» του Δικτύου Πολιτισμού του Δήμου Αθηναίων κ.ά.).

Η πρωτοτυπία του Εργαστηρίου έγκειται στο γεγονός ότι εστιάζει στη γλωσσική διάσταση του εκφοβισμού. Μέσα από ένα γλωσσολογικά ενημερωμένο εκπαιδευτικό υλικό και με επίκεντρο τις λέξεις ως σημεία που μεταφέρουν κοινωνικές προσδοκίες, αξίες, ρόλους, αλλά και στερεότυπα και προκαταλήψεις, στόχος είναι οι μαθητές και οι μαθήτριες να «ξεσκεπάσουν» τις λέξεις, να αποκαλύψουν την κωδικοποιημένη σε αυτές κοινωνική πληροφορία και να διερευνήσουν το φαινόμενο του γλωσσικού στιγματισμού του Άλλου, του συμμαθητή/της συμμαθήτριας, του συναθλητή/της συναθλήτριας, του συνομήλικου/της συνομήλικης, οποιουδήποτε ή οποιασδήποτε διαφοροποιείται από αυτό που ο κυρίαρχος λόγος (discourse) θεωρεί ως «κανονικό», «φυσιολογικό», «αποδεκτό».

Στη συνέχεια, αφού παρουσιαστεί συνοπτικά το θεωρητικό υπόβαθρο, η διδακτική στοχοθεσία και μεθοδολογία και η δομική διάρθρωση του εργαστηρίου «Λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν», θα περιγραφούν οι δύο βασικές δραστηριότητες που το απαρτίζουν.

2. Λεκτικός εκφοβισμός και λέξεις-ταμπού

Ο λεκτικός εκφοβισμός, ως υποπερίπτωση του σχολικού (βλ. ενδεικτικά Παραδεισιώτη & Τζιόγκουρος, 2008: 3), σχετίζεται με την επίθεση στον Άλλο μέσω του λόγου και

εκδηλώνεται με μορφές όπως η χρήση υβριστικών και προσβλητικών όρων, η παρώδηση και η κοροϊδία, η διάδοση ψευδών φημών κ.ά. Κοινό χαρακτηριστικό αυτών των εκδηλώσεων είναι η απρόκλητη, επαναλαμβανόμενη και συνειδητά αρνητική ενέργεια, με στόχο την πρόκληση ψυχοσυναισθηματικής βλάβης στον/στην αποδέκτη/αποδέκτρια (βλ. ενδεικτικά Hawker & Boulton, 2000).

Ως όχημα για την πραγμάτωση του λεκτικού εκφοβισμού χρησιμεύουν *λέξεις-ταμπού* (taboo words), δηλαδή μη προτιμώμενες (non preferable), ακατάλληλες λέξεις ή εκφράσεις, οι οποίες προκαλούν ψυχική αναστάτωση ή/και κοινωνική αμηχανία, καθώς περιγράφουν συμπεριφορές οι οποίες θεωρούνται ανάρμοστες ή και απαγορευμένες για μια δεδομένη κοινωνία (βλ. Cameron & Kulick, 2003: 32, Καμηλάκη κ.ά., 2015: 4-6). Η «απειλητική» χρήση τους συνιστά στην ουσία συνομιλιακή πρακτική *ετεροποίησης* (otherization), μέσω της οποίας σε ένα μεμονωμένο άτομο ή σε μια ολόκληρη κοινωνική ομάδα αποδίδονται προβληματικά ή/και κατώτερα χαρακτηριστικά, έτσι ώστε να φαίνονται «απομακρυσμένοι», «εξωγήινοι» ή «αποκλίνοντες» (Coupland, 2010: 244).

3. Διδακτική στοχοθεσία

Μέσα από τη συμμετοχή τους στο εργαστήριο «Λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν» επιδιώκεται οι μαθητές και οι μαθήτριες:

- να κατανοούν τι είναι και τι δεν είναι ο λεκτικός εκφοβισμός,
- να αναγνωρίζουν τις διάφορες μορφές του και να τις διακρίνουν από άλλες όψεις επιθετικής συμπεριφοράς με παιγνιώδη πρόθεση, όπως είναι π.χ. τα πειράγματα στο πλαίσιο της παρέας και οι φιλικές υβριστικές προσφωνήσεις (λ.χ. *ρε μαλάκα*) της νεανικής κοινωνιολέκτου (βλ. Ιορδανίδου & Ανδρουτσόπουλος, 1999),
- να συσχετίζουν τις στιγματιστικές λέξεις με τις όψεις της ατομικής ή ομαδικής ταυτότητας που πλήττονται κάθε φορά,
- να αναλύουν τους ψυχοσυναισθηματικούς και κοινωνιογλωσσικούς παράγοντες που πυροδοτούν τέτοιες συμπεριφορές (στερεότυπα, κοινωνικοί ρόλοι, προκαταλήψεις),

- να εξοικειωθούν με τις εναλλακτικές που προσφέρει η γλώσσα για τον προσδιορισμό της διαφορετικότητας με σεβασμό στην ιδιαιτερότητα του Άλλου,
- συνολικά, να διερευνούν το σύνθετο δίκτυο σχέσεων ανάμεσα στις λέξεις που χρησιμοποιούμε στην καθημερινότητά μας, αφενός, και στην κοινωνική/πολιτισμική γνώση και την κατανομή της ισχύος, αφετέρου.

4. Διδακτική μεθοδολογία

Η βιωματική μεθοδολογία του εργαστηρίου «Λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν» φέρνει στο προσκήνιο την ομάδα των μαθητών/μαθητριών. Στο επίκεντρο της γλωσσο-διδακτικής μεθοδολογίας βρίσκεται η «μάθηση μέσω της δράσης» (Aldrich, 2008) και η κονστρουκτιβιστική αντίληψη, που αντιμετωπίζει τη γνώση όχι ως μεταβιβάσιμο περιεχόμενο, αλλά ως αποτέλεσμα αυτενέργειας και ως κατασκευή του ίδιου του υποκειμένου της: τα παιδιά με τη διακριτική καθοδήγηση του εμπυχωτή/της εμπυχωτριάς, συμμετέχουν, συζητούν και ασκούνται στο να εκφράζουν τις αντιλήψεις τους για θέματα διαφορετικότητας.

Σε ό,τι αφορά τα εποπτικά μέσα υλοποίησης, αξιοποιούνται ως πρώτες ύλες χρωματιστές καρτέλες και, επικουρικά, πολυμεσικά εργαλεία όπως η εικόνα και το βίντεο. Κυρίως, όμως, το Εργαστήριο στηρίζεται στη διάθεση των μαθητών/μαθητριών για επικοινωνία, αυτοέκθεση και ανταλλαγή απόψεων.

5. Concept και θεματικοί άξονες

Η λογική της διάρθρωσης του Εργαστηρίου «Λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν» είναι αυτή της σταδιακής διερεύνησης του φαινομένου του λεκτικού εκφοβισμού και της συννοικοδόμησης της μεταγλωσσικής επίγνωσης των μαθητών/μαθητριών.

Καθεμία από τις πέντε (5) σπονδυλωτές δραστηριότητες προσθέτει κι ένα επιχείρημα στη συζήτηση και είναι άμεση απόρροια της προηγούμενης. Το εκπαιδευτικό υλικό που τις απαρτίζει αναπτύσσεται με επίκεντρο έξι (6) θεματικούς άξονες. Οι άξονες αυτοί αντιστοιχούν σε ισάριθμες κατηγορίες διαφορετικότητας που «προσελκύουν» στιγματιστικούς/προσβλητικούς χαρακτηρισμούς και είναι οι εξής:

1. εξωτερική εμφάνιση: π.χ. μπάτσο, κοντοστούπης, αυτιάς, σπυριάρης

2. διανοητική συγκρότηση/σχολική επίδοση: π.χ. *στόκος, καθυστεράς, νουμπάς, φύτουκλας, σπασικλάκι*
3. έμφυλες ταυτότητες (ηγεμονική αρρενωπότητα/θηλυκότητα) και σεξουαλικός προσανατολισμός: π.χ. *μπούλης, φλώρος, αδερφή / τσουλί, εύκολη, γλάστρα*
4. κοινωνικο-οικονομική κατάσταση: π.χ. *τελειωμένος, άφραγκος, loser, χωριάτα*
5. εθνική/εθνοτική προέλευση: π.χ. *Πακιστάνι, Ρωσίδα, γύφτουλας*
6. ασθένεια/αναπηρία: π.χ. *γκάβακας, κούτσαυλος, παραπλήγας.*

Συνεκτικό αρμό της λεκτικής περιπλάνησης αποτελεί ο μύθος του Προκρούστη, διαχρονικό σύμβολο ακρωτηριασμού του Άλλου, για να τον φέρουμε «στα μέτρα μας». Σε κάθε βήμα της διαδρομής γίνεται συζήτηση για τα κίνητρα και τις προθέσεις που πυροδοτούν τα φαινόμενα λεκτικού εκφοβισμού, αλλά και για τον ρόλο που παίζουν το επικοινωνιακό πλαίσιο και οι συνομιλιακές σχέσεις των συμμετεχόντων, καθώς και τα παραγλωσσικά σημειωτικά συστήματα (όπως το βλέμμα, η φωνή και η γλώσσα του σώματος) που τελικά συνδιαμορφώνουν τον συναισθηματικό τόνο της επικοινωνίας.

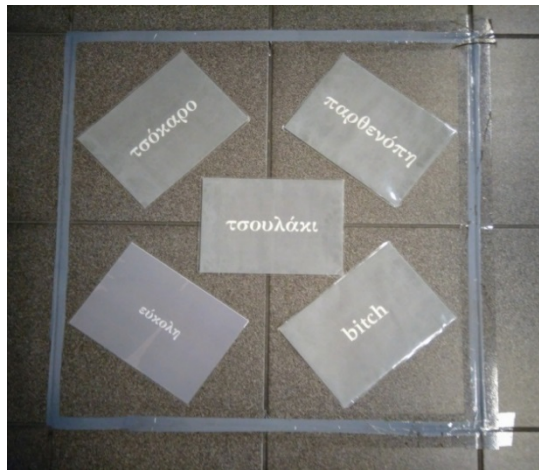
Ας δούμε ενδεικτικά πώς εφαρμόζεται το παραπάνω σκεπτικό στις δύο πρώτες δραστηριότητες του Εργαστηρίου.

5.1. «Λέξεις που πληγώνουν»

Η εναρκτήρια δραστηριότητα αρθρώνεται σε δύο μέρη. Το πρώτο αποβλέπει σε μια αρχική, διαισθητική χαρτογράφηση του λεκτικού εκφοβισμού από τα ίδια τα παιδιά μέσω ιδεοθύελλας (brainstorming), προκειμένου στη συνέχεια, στο δεύτερο, να γίνει πιο συστηματική ταξινόμηση των «λέξεων που πληγώνουν» σε συγκεκριμένες κατηγορίες.

Αρχικά, οι μαθητές και οι μαθήτριες καλούνται να καταγράψουν λέξεις που τις θεωρούν «εκφοβιστικές/απειλητικές». Τους μοιράζονται τετράγωνα χαρτάκια ίδιου μεγέθους και χρώματος και τους ζητείται να γράψουν μία λέξη που θεωρούν προσβλητική/πληγωτική/μειωτική, καθώς και το συνοδευτικό συναίσθημα που βιώνουν στο άκουσμά της. Οι απαντήσεις των παιδιών είναι ανώνυμες. Μετά τη συλλογή των καρτελών και μέσα από την ανάγνωση των δικών τους «λέξεων που πληγώνουν» προκύπτει ανάγλυφα η ζοφερή ατμόσφαιρα που περιβάλλει τον λεκτικό εκφοβισμό. Χαρακτηριστικό είναι το σύννεφο λέξεων (wordcloud) στο οποίο οπτικοποιούνται οι συχνότερα εμφανιζόμενες λέξεις στο υλικό που έχει συγκεντρωθεί

διαφορετικού χρώματος που σχεδιάζονται στο πάτωμα, ένα για κάθε θεματικό άξονα του Εργαστηρίου, συμβολίζουν τα «κουτάκια» που μόλις περιγράψαμε. Τα παιδιά μπαίνουν στα τετράγωνα με μία «λέξη που πληγώνει» ανά χείρας και εντοπίζουν τι τους συνδέει με τους/τις συγκατοίκους τους στο ίδιο κουτί· ακολουθεί ο αναστοχασμός επί των λέξεων, προκειμένου να διαπιστωθεί ότι πρόκειται για στερεοτυπικές, διαχρονικά μεταβλητές ταμπέλες, που συνδέονται με την άγνοια και τον φόβο για το διαφορετικό. Σε κάθε ομάδα όρων που τίθεται στο «μικροσκόπιο» τονίζεται η νομιμοποίησή τους μέσα από συγκεκριμένους ιδεολογικούς λόγους (discourses, Van Dijk, 2006: 138), που διαδίδονται και αναπαράγονται από τα Μ.Μ.Ε., τους θεσμούς, τις καθημερινές περιστάσεις κ.ά.

Εικόνα 2: Το γκρι τετράγωνο (με θέμα τον γλωσσικό σεξισμό)

5.2. «Λέξεις που χαμογελούν»

Έχοντας απογυμνώσει τις «λέξεις που πληγώνουν» από το αρνητικό συμβολικό τους φορτίο, το εργαστήριο κλείνει αισιόδοξα με τις «λέξεις που χαμογελούν», εξοικειώνοντας τα παιδιά με όρους που αναφέρονται στη διαφορετικότητα με τρόπο περιγραφικό και κρίνονται ως αποδεκτοί και δόκιμοι προς χρήση στη δημόσια σφαίρα.

Η συγκεκριμένη δραστηριότητα αναλύει τη συνύπαρξη στη Νέα Ελληνική συνωνυμικών ζευγών που αποτελούνται από έναν προσβλητικό και έναν κατάλληλο όρο και αντιστοιχούν πάλι στους έξι θεματικούς άξονες του Εργαστηρίου: λ.χ. *χοντρός* vs *εύσωμος*, *τούβλο* vs *παιδί με μαθησιακές ιδιαιτερότητες*, *τραβέλι* vs *διεμφυλικός*,

μπατίρης vs οικονομικά ευάλωτος, λαθρομετανάστης vs παράτυπος μετανάστης, μόγγολο vs παιδί με σύνδρομο Down, ψυχοπαθής vs ψυχικώς πάσχων/-ουσα κ.ά. Οι προσβλητικοί όροι (πρώτα μέλη των παραπάνω ζευγών) είναι γραμμένοι σε καρτέλες γκρι χρώματος, ενώ οι φιλικοί προς τον/την αποδέκτη/αποδέκτρια όροι (δεύτερα μέλη) σε ροζ καρτέλες. Οι καρτέλες μοιράζονται τυχαία στα παιδιά και πρέπει να βρει ο καθένας το ταίρι του: με άλλα λόγια, κάθε «λέξη που πληγώνει» πρέπει να αναζητήσει τη συνώνυμή της «λέξη που χαμογελά» και να γίνουν ζευγάρι. Όταν γίνει η «αλληλοαναγνώριση», ακολουθεί ο σχολιασμός του συγκριτικού πλεονεκτήματος που προσφέρουν οι δεύτερες σε σχέση με τις πρώτες.

Εικόνα 3: Στιγμιότυπα από τη δραστηριότητα «Είσαι το ταίρι μου»

6. Αντί επιλόγου

Συνολικά, στο εργαστήριο «Λέξεις που χαμογελούν, λέξεις που πληγώνουν» οι μαθητές και οι μαθήτριες επιχειρούν να «εξιχνιάσουν» το φαινόμενο του λεκτικού εκφοβισμού, προκειμένου στη συνέχεια να το αποδομήσουν και να το «αφοπλίσουν». Γιατί, τελικά, κάθε απόπειρα ανατομίας της ενδοσχολικής βίας προσφέρει μια πρώτης τάξεως μαθησιακή ευκαιρία για εκπαίδευση στα ανθρώπινα δικαιώματα και τη δημοκρατική συνείδηση.

Βιβλιογραφία

Aldrich, C. (2008). *Learning by Doing*. New York: Wiley.

Cameron, D. & Kulick, D. (2003). *Language and Sexuality*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Coupland, N. (2010). 'Other' representation. In J. Jaspers, J.-O. Östman, & J. Verschueren (eds), *Society and language use*, 241-260. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Goffman, E. (2001). *Στίγμα. Σημειώσεις για τη διαχείριση της φθαρμένης ταυτότητας* (μτφρ.: Δ. Μακρυνιώτη). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Hawker, D. & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *Journal of Child Psychology and Psychiatry* 41 (4): 441-455.
- Ιορδανίδου, Α. & Ανδρουτσόπουλος, Γ. (1999). *Πήρανε τη γλώσσα στο...κρανίο: Στάσεις των Μ.Μ.Ε. απέναντι στη γλώσσα των νέων. Στο Ελληνική Γλωσσολογία '97, Πρακτικά του Γ' Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την Ελληνική Γλώσσα*, 586-595. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Καμηλάκη, Μ., Κατσούδα, Γ. & Βραχιονίδου, Μ. (2015). «Πιπέρι στο στόμα!»: Όψεις των λέξεων-ταμπού στη Νέα Ελληνική. Αθήνα: Καλλιγράφος.
- Παραδεισιώτη, Α. & Τζιόγκουρος, Π. (2008). *Η εκφοβιστική συμπεριφορά μεταξύ των μαθητών στο σχολείο-Εγχειρίδιο για τους εκπαιδευτικούς*. Ευρωπαϊκό Πρόγραμμα «Δάφνη II».
- Smith, P. K. & Brain, P. (2000). Bullying in schools: lessons from two decades of research. *Aggressive Behavior* 26: 1-9.
- Van Dijk, T. A. (2006). Ideology and discourse analysis. *Journal of Political Ideologies* 11 (2): 115-140.